

Rasistiniai išpuoliai, neapykantos nusikaltimai ir incidentai prieš imigrantus Lietuvoje

LIUTAURAS LABANAUSKAS

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Sociologijos institutas, A. Goštauto g. 11, 01108 Vilnius
El. paštas liutauras.labanauskas@gmail.com

Remiantis kokybinio tyrimo duomenimis, straipsnyje analizuojamos rasistinio pobūdžio neapykantos incidentų patirtys prieš Lietuvoje gyvenančius imigrantus. Interviu su tyrimo dalyvavusiais informantais parodė, kad išankstinis nusistatymas, žodiniai ir fiziniai rasistiniai incidentai yra neatsiejama imigrantų, turinčių fizinių, matomų etninės kilmės ir rasinės tapatybės bruožų, kasdienybės dalis. Straipsnyje siekiama identifikuoti latentines neapykanta motyvuotas sąveikas tarp kitos rasės imigrantų ir Lietuvos gyventojų. Remiantis neapykantos incidentų pavyzdžiais, bandoma įvertinti J. Levino ir J. McDevitto (1993) neapykantos nusikaltimų tipologijos taikymo, analizuojant neapykantos incidentus, trūkumus.

Raktažodžiai: neapykantos nusikaltimai, neapykantos kalba, neapykantos kurstymas, rasizmas, identiteto politika, migrantai

ĮVADAS

Žmogaus teisių stebėjimo instituto 2018–2019 m. apžvalgoje konstatuojama, kad oficiali neapykantos nusikaltimų Lietuvoje statistika neatspindi tikrovės (Žmogaus teisių stebėsenos institutas 2020). 2018 m. Lietuvoje teisėsaugos institucijose fiksuoti tik septyni neapykantos nusikaltimai, iš jų vienas susijęs su rasizmu ir ksenofobija, o 2017 m. – devyni, iš kurių šeši buvo susiję su rasizmu ir ksenofobija (OSCE 2020). Tai neatspindi realios situacijos, nes visuomenės požiūrio į etnines grupes ir šių grupių vaizdavimo žiniasklaidoje tyrimai (LSTC 2020), internete fiksuojama neapykantos kalba (Žmogaus teisių stebėjimo institutas 2020) rodo, kad egzistuoja nepakantumai pažeidžiamoms grupėms (Blažytė ir kt. 2016; Frėjutė-Raikauskienė ir kt. 2016). Šiame straipsnyje, remiantis kokybinio tyrimo duomenimis, siekiama išnagrinėti sąsajas tarp incidentų, apie kuriuos pasakojo informantai, taikant J. Levino ir J. McDevitto (1993) neapykantos incidentų tipologiją Lietuvoje. Išoriškai matomi asmens identiteto bruožai (odos atspalvis, kilmė, išvaizda, kalbos akcentas) dažniausiai išprovokuoja pažeidimus (Labanauskas 2019). Rasizmo tematikos pasirinkimą aktualizuoja ir „Black Lives Matter“ judėjimas, kuris 2020 m. paskatino protestus visame pasaulyje ir Lietuvoje (2020 m. birželio 5 d. pirmą kartą buvo organizuotos eitynės, skirtos palaikyti struktūrinį rasizmą patiriančius asmenis).

NEAPYKANTOS NUSIKALTIMŲ IR INCIDENTŲ TYRIMAI LIETUVOJE

Neapykantos kalbos ir nusikaltimų tyrimų problema yra plati, tačiau Lietuvoje paskelbtose mokslinėse publikacijose ji nagrinėjama fragmentiškai (Venclauskas 2010; Čigrin 2013; Isokaitė 2015; Balsiūnaitė 2017), o kai kurios publikacijos tik įtvirtina jau egzistuojančius stereotipus. Dauguma neapykantos tema atliktų tyrimų remiasi dokumentų ir žiniasklaidos turinio, kur dominuoja diskriminacijos problematika, analize arba koncentruojasi ties LGBT+ asmenų patirtimis. Tik 2017 m. Žmogaus teisių stebėjimo institutas atliko tyrimą „Atsakas į neapykantos nusikaltimus: situacijos Lietuvoje apžvalga“, kuriame sistemškai nagrinėti šių nusikaltimų Lietuvoje tyrimo klausimai (Žmogaus teisių stebėjimo institutas 2017). Nuo 2005 m. Etninių tyrimų institute vykdoma nepakantumo reiškinių Lietuvos spaudoje stebėseną, o nuo 2009 m. stebima visa lietuviška spauda ir interneto leidiniai, skelbiantys informaciją apie etnines mažumas, migrantus, pabėgėlius ir kitas mažumų grupes Lietuvoje, nuolat atliekamos visuomenės nuomonės apklausos apie Lietuvoje gyvenančius etninių grupių (romų, žydų, musulmonų, pabėgėlių ir kt.) atstovus, nuo 2004 m. vykdomas žiniasklaidos monitoringas (Frėjutė-Rakauskienė 2015; 2020). Tačiau tyrimų (sociologinių ar kriminologinių), kurie leistų įvertinti tikrąjį neapykantos incidentų mastą šalyje, pasigendama (VRM 2019). Lietuvoje daugėja imigrantų ne iš ES šalių (Statistikos departamentas 2020), o bendras Lietuvoje gyvenančių užsieniečių skaičius išaugo nuo 40 tūkst. 2015 m. iki 73,8 tūkst. 2020 m. (Migracijos departamentas 2020). Nors dauguma migrantų (38 proc.) 2019 m. atvyko iš Ukrainos ir Baltarusijos (EMN 2020), didėja ir imigrantų (įskaitant prieglobsčio prašytojus) iš Pietų Amerikos, Afrikos ir Azijos valstybių (Migracijos departamentas 2020). Imigrantų iš kultūriškai tolimesnių šalių atvykimas gali didinti visuomenės supriešinimą (Taljūnaitė, Labanauskas 2009). Visuomenės nuomonės tyrimai rodo, kad Lietuvos gyventojai nėra pozityviai nusiteikę imigrantų atžvilgiu, ypač užsieniečių, atvykusių ne iš ES šalių (Sipavičienė ir kt. 2010). Nors istoriniu požiūriu Lietuva yra apibūdinama kaip daugiakultūrinė valstybė, tačiau lietuviai sudaro didžiąją daugumą gyventojų ir formuoja kultūrinę lietuvių hegemoniją kitų etninių grupių atžvilgiu (Kasatkina, Beresnevičiūtė 2010). Tai paaiškina, kodėl Lietuvos gyventojų nuostatos kitų etninių grupių atžvilgiu yra priešiškos: valstybė išlaiko lietuviškumo monopolį ir brėžia ribą tarp „mes“ ir „jie“. Migrantai dėl pilietinių teisių (ne)įgyvendinimo, (ne)užtikrintos ekonominės gerovės ir laisvų arba ribotų galimybių dalyvauti visuomenės veikloje bei matomų tapatybės bruožų (odos atspalvio, kilmės, religijos) patiria priimančios visuomenės „atmetimą“. Migrantų integracijos indekso MIPEX duomenimis, ne ES šalių imigrantai turi gana ribotas galimybes dalyvauti Lietuvos gyvenime, nepaisant, kad integracija yra abipusis procesas ir priklauso nuo atvykstančių asmenų noro integruotis. Pagal integracijos sąlygų sukūrimą migrantams, Lietuva užima 34 vietą iš 38 indekse analizuojamų šalių (MIPEX 2015; 2020 m. bus paskelbti atnaujinti duomenys). Migrantų skaičiaus didėjimas, ribotos integracijos galimybės kuria prielaidas neapykantos incidentams ir nusikaltimams.

METODOLOGINĖS PASTABOS APIE ASMENŲ, PATYRUSIŲ NEAPYKANTOS INCIDENTŲ, KOKYBINIO TYRIMO KONTEKSTĄ

2018–2020 m. Vidaus reikalų ministerija inicijavo projektą „Atsako į neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas Lietuvoje stiprinimas“, finansuotą pagal ES Teisių, lygybės ir pilietybės programą (2014–2020). Pirmą kartą Lietuvoje buvo atliktas kokybinis penkių neapykantos pažeidžiamų grupių (žydų, romų, LGBT+ asmenų, musulmonų ir skirtingos etninės kilmės imigrantų) tyrimas (Labanauskas 2019). Šio kokybinio tyrimo metu

buvo surinkta jautri informacija apie neapykantos incidentų patyrusių asmenų išgyvenimus. Dalis tyrimo kontekstinių tyrimo duomenų (tyrėjo užrašai, papildomi interviu) negalėjo būti panaudoti užsakomajame tyrime dėl specifinės tyrimo paskirties (teisėsaugos institucijoms), todėl pristatomi šiame straipsnyje. Iš viso straipsnyje apibendrinami kontekstiniai 12 atliktų interviu duomenys su 18–37 metų amžiaus informantais (7 interviu analizuoti VRM tyrime; žr. Labanauskas 2019), turinčiais matomų etninės kilmės ir rasinės tapatybės bruožų. Svarbu paminėti, kad visi tyrime dalyvavę informantai buvo vyrai, jie buvo surasti tikslinės atrankos bei „sniego gniūžtės“ metodais, interviu tęsėsi nuo 45 min. iki 1 val. 20 min. Keturi informantai į Lietuvą buvo atvykę studijuoti (vienas iš jų baigęs mokslus įsidarbino), du – dėl šeimos susijungimo, likusieji – atvyko dirbti. Visi jie buvo migrantai, t. y. leidimą gyventi Lietuvoje turintys asmenys. Analizuojant duomenis, informantų pasisakymai buvo grupuojami, apibendrinami ir analizuojami pagal išskirtas temas ir problemas (Silverman 2011). Vertinant tyrimo duomenis įdomu pažymėti, kad buvo sąlyginai lengva rasti informantus. Tai indikuoja, kad neapykantos incidentų problema yra aktuali, bet ypač latentinė. Informantams buvo svarbu turėti galimybę papasakoti apie savo išgyvenimus. Sužinoję apie tyrimą, keli informantai patys savo iniciatyva kreipėsi į tyrėjus, norėjo papasakoti savo patirtis. Vienas informantas pats atliko 40 min. trukmės mėgėjišką interviu su kolega ir įrašą atsiuntė tyrėjui (šis interviu nebuvo įtrauktas į tyrimo duomenis, bet suteikė vertingos informacijos). Patys informantai tyrėjui atsiuntė susirašinėjimo žinučių ir kitų „daiktinių“ įrodymų apie patirtus incidentus. Kita vertus, šio tyrimo duomenys turi ir trūkumų – visi interviu buvo atlikti su vyrais. Dvi moterys, į kurias buvo kreiptasi, atsisakė dalyvauti tyrime. Priežastis – itin jautri tyrimo tema. Abi teigė, kad nenori kalbėti šia tema, į pakartotinus tyrėjų elektroninius laiškus jos neatsakė.

POLEMIKA DĖL NEAPYKANTOS NUSIKALTIMŲ APIBRĖŽIMŲ IR TIPOLOGIJŲ: TYRIMO ĮŽVALGOS

Daugelyje tyrimų neapykantos nusikaltimų sąvoka operacionalizuojama, kritikuojama ar praplečiama remiantis klasikiniu Barbaros Perry apibrėžimu (2001): **neapykantos nusikaltimas – tai agresijos mechanizmas, skirtas palaikyti visuomenės grupių galios hierarchiją žodiniu ar fiziniu smurtu, kuris nukreipiamas prieš tradiciškai stigmatizuotas ir marginalizuotas visuomenės grupes.** Teorijos, aiškinančios neapykantos nusikaltimų, incidentų kurstymo ir neapykantos kalbos priežastis remiasi sociologijos, psichologijos, politikos, ekonomikos, kriminologijos, teisės, istorijos, antropologijos ir tarpdisciplininių mokslų prieigomis (Hall et al. 2017). Teoriškai, bet kuri veikia prieš asmenį, visuomenę ar nuosavybę gali būti neapykantos nusikaltimu, jei ji motyvuota prietarais ar išankstinėmis neigiamomis nuostatomis (šališkumu) prieš stigmatizuotas ir marginalizuotas visuomenės grupes ir joms priklausančius asmenis. J. B. Jacobso (1998) teigimu, teisine prasme neapykantos nusikaltimai yra blogesni nei kiti nusikaltimai, o įstatymuose, kuriais siekiama ginti žmogaus teises, nėra iki galo sutarta dėl neapykantos nusikaltimų sąvokos, todėl polemika, kur yra riba tarp žodžio, išraiškos laisvės ir neapykantos nusikaltimo, taip pat prisideda prie visuomenės skaldymo ir grupių supriešinimo (Jacobs 1998). Teoriškai neapykantos incidentai klasifikuojami pagal tikslą, veikimo būdus (atviras ar latentinis priešiškumas; žodinis, smurtinis ar pasikėsinimas į nuosavybę, pvz., simbolinių vietų niokojimas) bei šalių konfrontaciją: individas prieš individą, individas prieš grupę, grupė prieš individą, grupė prieš grupę. J. Levinas ir J. McDevittas (1993), remdamiesi JAV teismų nagrinėtomis neapykantos nusikaltimų bylomis, sukūrė pažeidėjų tipologiją. Ši tipologija, nepaisant kritikos dėl mažos imties (169 bylos) ir vietos

pasirinkimo (JAV Bostono policijos nuovada), iki šiol laikoma pačia išsamiausia neapykantos nusikaltimus padariusių asmenų (pažeidėjų) studija. Autoriai išskyrė keturis neapykantos nusikaltimų tipus: *pramoginius* (angl. *thrill* – pasilinksminimas su jauduliu), *gynybinius* (angl. *defence*), *keršto* (nusikaltimai prieš individą, kaip kerštas už tariamus visos grupės nusikaltimus (Levin, McDevitt 1993; angl. *retaliatory*)) ir *misijos* (angl. *mission*). Tyrimo duomenys rodo, kad tipiškiausi asmenų, turinčių matomų etninės kilmės ir rasinės tapatybės bruožų, atžvilgiu neapykantos incidentai Lietuvoje – *pramoginiai* ir *gynybiniai*. Tai šališkumu motyvuoti incidentai, skirti pasišaipyti, pasilinksinti (Levin, McDevitt 1993). J. Levinas ir J. McDevittas (1993) nustatė, kad šio tipo pažeidėjai yra impulsyvūs asmenys, linkę įsivelti į fizinius susistumdymus, tai jaunų (apsvaigusiu nuo alkoholio) vyrų grupelės, vedamos vieno ar kelių lyderių, žodine forma jie bando išprovokuoti konfliktą. Tokius *pramoginius* incidentus galima iliustruoti ir pavyzdžiais iš atlikto tyrimo.

[R11V interviu fragmentas] *Darbe mes turime persirengimo kambarį, kur visi darbuotojai susirenka. Jie žino, kad aš gerai nesuprantu kalbos, bet kažkiek suprantu, galima nujausti iš intonacijos. Nuolat girdžiu keiksmus savo atžvilgiu: „Tas k--- [necenzūrinis keiksmažodis] vėl čia.“ Mes [darbo vietoje] turim tokias dėžutes su savo dokumentais, kartą [ten] radau raštelį anglų kalba „we will kill you“. Toje įmonėje tik mes kalbam angliškai, visi kiti [darbuotojai] kalba lietuviškai, tas užrašas buvo aiškiai skirtas mums. Kai pasakėme apie tai vadovui, jis juokėsi iš mūsų: „Ai, nekreipkit dėmesio, jie [bendra-darbiai] čia pajuokavo.“*

Kita tipiška neapykantos prieš asmenis, turinčius matomų etninės kilmės ir rasinės tapatybės bruožų, incidentų grupė – *gynybiniai* neapykantos incidentai / nusikaltimai. Tai – psichologine gynyba motyvuoti veiksmai, nukreipti prieš pašalinius asmenis, kurie yra konkurentai ar nepageidaujami (Iganski, Levin 2015). Šio tipo pažeidėjai gina tai, kas, jų manymu, yra grėsmė jų „teritorijai“ (Levin, McDevitt 1993). *Gynybiniai* neapykantos incidentai įvyksta pažeidėjų kasdieniniame gyvenime kasdienės veiklos metu, pavyzdžiui, autobusų stotelėse, parduotuvėse, namuose ar darbe, o incidentą gali išprovokuoti kalbėjimas užsienio kalba, drabužiai, simboliai, konfliktas parduotuvėje ar susistumdymas autobuse (Iganski 2001). Štai pavyzdys iš kontekstinių tyrimo duomenų.

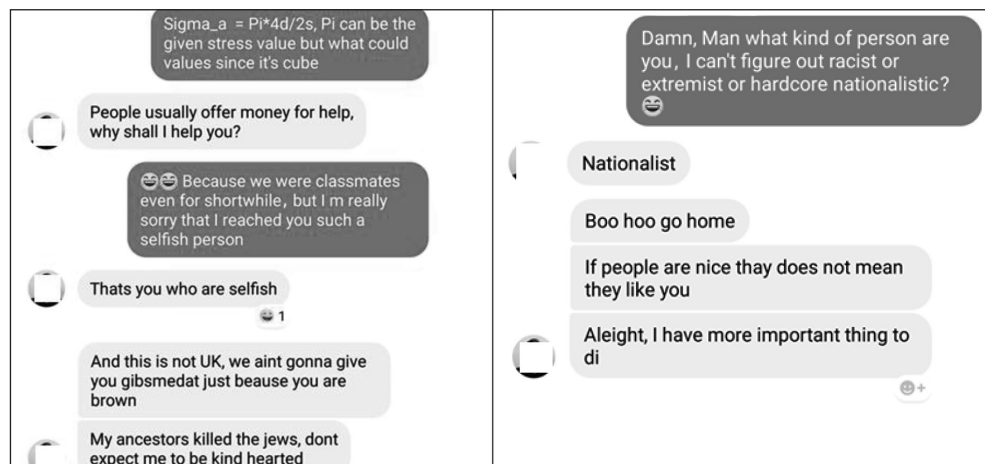
[R8V interviu fragmentas, tyrėjo užrašai] *28 metų informantas į Lietuvą iš Nigerijos atvyko studijuoti. 2018 m. įgijo inžinerijos krypties magistro laipsnį ir įsidarbino pagal specialybę (darbas žemės ūkio kvalifikacijos nei įgytas išsilavinimas) įmonėje, užsiimančioje komercinių pastatų energetikos infrastruktūros įrengimu. Tvardant dokumentus dėl leidimo gyventi Lietuvoje pratęsimo Migracijos tarnyboje darbuotoja klausė: „Kam tau likti Lietuvoje? Grįžk į savo šalį.“ Informantas teigė: „Bandžiau likti mandagus, nes ji oficiali pareigūnė, bet vos nepradėjau šaukti ant jos.“*

Pateikti R8V ir R11V interviu fragmentai rodo, kad neapykantos incidentai gali būti mišrūs ir susiję su diskriminacijos apraiškėmis. R11V interviu informantas pasakojo apie žodinį kolegų smurtą darbe, bandymus provokuoti, šaipytis ir darbdavio nenorą „įžvelgti“ neapykantą ir apginti pavaldinį. Informantas taip pat pasakojo, kad įmonėje dirba ir darbuotojai iš Ukrainos, kurie tarpusavyje ir su vietiniais kalba rusų kalba, dėl to jaučiasi privilegijuoti. Informantą žeidžia žodinės pašaipos apie grįžimą į kilmės šalį, svaidomi juokeliai jo atžvilgiu, žodinė agresija siekiant pasilinksinti, įžeisti, padaryti jį pajuokos objektu. Remiantis šiais duomenimis, galima būtų kelti hipotezę, kad Lietuvoje ima formuotis nematoma imigrantų stratifikacijos sistema, kuri jau egzistuoja daugiakultūrinėse valstybėse. Pavyzdžiui, JAV egzistuoja trijų rasių stratifikacijos sistema, kuri reiškia, kad juodųjų–baltųjų dichotomiją papildoma dar viena grupė „garbės baltieji“ (angl. *honorary whites*) (Embrick, Henricks 2015; cit. Bonilla-Silva [2003] 2014). Anglų kalba žodis *honorary* turi prasmę „suteikti garbę, leisti

prisijungti“. „Garbės baltieji“ imigrantai paprastai lengviau užsitarnauja socialinį statusą, jų socialinis mobilumas didesnis (bet iki tam tikros ribos). JAV į šią grupę patenka Azijos, Lotynų Amerikos šalių kilmės amerikiečiai ir kiti „nebaltieji“ asmenys (Bonilla-Silva [2003] 2014). Remiantis kontekstiniais tyrimo duomenimis, galima kelti hipotezę, kad panaši triguba imigrantų hierarchija (tačiau nematoma dėl mažo imigrantų skaičiaus) formuojasi ir Lietuvoje. Tyrime dalyvavę informantai Ukrainos piliečius įvardija kaip privilegijuotus, o į juodaodžius imigrantus esą nukreipiamas žodinis ir fizinis smurtas (šiai hipotezei patvirtinti reikėtų papildomų tyrimų – būtina įvertinti tokias dimensijas kaip imigrantų išsilavinimas, darbo pobūdis ir kvalifikacija, ekonomikos sektorius, pajamos ar socialinis-kultūrinis kapitalas).

Internete neapykantos incidentai nepasireiškia fiziniu smurtu ir yra sunkiau teisiškai įrodomi, nes balansuoja žodžio laisvės ir nusikaltimo „pilkajoje zonoje“ (Jacks, Adler 2015). Pateikiamas susirašinėjimo žinutėmis tarp vietinio ir juodaodžio studento Lietuvos universitete fragmentas (pav.) turi mišraus *gynybinio* ir *pramoginio* neapykantos incidento internete ir papildomų „misijos ir keršto“ bruožų.

Pažeidėjas siunčia aiškią žinutę savo „aukai“ – juodaodžiai asmenys Lietuvoje yra nepažeidjami. Jis nusitaiko į specifinį tapatybės bruožą (odos spalvą), kurio „auka“ negali pakeisti, ir savo žinutėse „reziumuoja“ nuostatas imigrantų atžvilgiu, tapatindamas imigrantus su *gibsmedat*^{*}. Kartu pažeidėjas dar „paaštrina“ savo argumentus, paminėdamas žydus, pokalbį sustiprindamas nacionalistinėmis nuostatomis (*varyk namo*), taip savo agresiją nukreipdamas

Juodaodis studentas paprašo pagalbos vietinio studento sprendžiant matematinį uždavinį (intarpas prasidedantis „Sigma_a“).

Pažeidėjas: „Pagalba paprastai yra mokama. Kodėl turėčiau tau padėti?“

Auka: „Nes mes buvom toj pačioj grupėj, nors neilgai, bet turbūt kreipiuosi į savanaudį žmogų.“

Pažeidėjas: „Tai tu pats savanaudis <...>. Čia ne JK, mes neduodam jums „gibsmecat“ tik dėl to, kad jūs rudi. Mano protėviai žudė žydus, nesitikėk, kad būsiu geranoriškas.“

Auka: „Po velnių, kas tu per žmogus?! Rasistas, ekstremistas ar užkietėjęs nacionalistas, nesuprantu?“

Pažeidėjas: „Nacionalistas. Būū hūū varyk namo. Jei žmonės čia malonūs, tai nereiškia, kad tu jiems patinki. Gerai, turiu svarbesnių darbų [baigia susirašinėjimą].“

Pav. Susirašinėjimo žinutėmis tarp vietinio ir juodaodžio studento Lietuvos universitete fragmentas

* Niekinantis naujadaras, anglų kalba apibūdinantis asmenis, kurie piktnaudžiauja socialinės paramos sistema.

į įžeidinėjamo asmens identitetą ir įsivaizduojamai jo „silpną vietą“, išraišdamas savo *misiją* „kovoti“ ir „keršyti“ už tariamas imigrantų sukeltas problemas. J. Levino ir J. McDevitto (1993) teigimu, *misijos* neapykantos nusikaltimai – tai teisės normas pažeidžiantys veiksmai, motyvuojami „kova“ prieš visus konkrečios grupės narius (viena rasė, religija, socialinė, kalbinė ar kita grupė, ar žmonių lytis išaukštinama kitos atžvilgiu). „Keršto“ incidentuose socialinės problemos ir negerovės aiškinamos tam tikrų etninių, rasinių, religinių ar kitų grupių egzistavimu ir kryptinga jų veikla, o *misijos* neapykantos nusikaltimai siejami su politine ideologija ir organizuota veikla (Levin, McDevitt 1993). Šis susirašinėjimo tarp studentų pavyzdys teisiškai turi visus klasikinio neapykantos nusikaltimo požymius. Žinoma, kokybinis tyrimas negali nustatyti, kiek tokie incidentai yra dažni Lietuvoje. Svarbu pabrėžti, kad pažeidėjas buvo jaunas asmuo, kilęs iš vidutinio dydžio rajono miesto. Šis atvejis verčia kelti klausimą apie jaunų asmenų radikalizacijos prevenciją švietimo įstaigose, indikuoja neapykantos „pažeidėjų“ tyrimų poreikį, nes tik taip būtų galima geriau suprasti „abi puses“. Incidentą patyręs asmuo dirbo universiteto studentų atstovybėje, kreipėsi į studijų institucijos atsakingus asmenis, tačiau, pasak jo, universitete nėra padalinių, kurie spręstų panašaus pobūdžio problemas, – jis buvo išklaustytas, bet *tuo viskas baigėsi*. Klausimas, ar pažeidėjas ateityje panašiai neišeis kito asmens, lieka atviras, nes incidentas nebuvo „išspręstas“. J. Levino ir J. McDevitto (1993) tipologija gali būti kritikuojama, kad joje neatsižvelgiama į emocinį neapykantos incidentų pobūdį. Paveiksle pateiktame pavyzdyje „auka“ sukelia neigiamą pažeidėjo emocinę reakciją (žinutėje parašo: *bet turbūt kreipiuosi į savanaudį žmogų*). Ši frazė išprovokuoja pažeidėjo atsaką. P. Iganskis ir J. Levinas (2015) emocinius incidentus priskiria atskirai grupei, juos aiškindami psichologiniais gėdos jausmais, kurie išprovokuoja „primityvų“ reaguojimą. Mokslininkų teigimu, asmens „narcisizmo resursai“ (savivertė, pripažinimo siekis) yra gynybinis atsakas į gėdos jausmą, o sugėdintas žemos savivertės asmuo į nepagarbą reaguoja įniršiu (sąsajas tarp gėdos jausmo ir žiaurumo sociologiniu požiūriu išsamiai tyrinėjo: Scheff, Retzinger 1991, cit. Iganski, Levin 2015). Jei kuriai nors etninei ar rasinei grupei priklausantis asmuo parodys nepagarbą žemos savivertės baltajam asmeniui, pasak P. Igansko ir J. Levino (2015), toks incidentas *sudirgins atvirą nervą* (p. 55) ir išprovokuos konfliktą. Kaip matome iš pateikto pavyzdžio, auka pirmiausia sugėdina pažeidėją ir „uždega“ jį emocinei reakcijai, kuri išreiškiama *gynybinio, keršto ir misijos* neapykantos nusikaltimų požymių turinčia kalba.

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Rasistiniai neapykantos incidentų atvejai leidžia identifikuoti latentines sąveikas tarp imigrantų ir Lietuvos gyventojų. Tyrime dalyvavę informantai „turėjo ką papasakoti“ (nuo žodinių užgauliojimų iki dūrio peiliu ir grasinimo ginklu) (Labanauskas 2019). Tačiau informantus įžeidę asmenys nebuvo nubausti, o incidentai nebuvo tinkamai išspręsti. Tokia situacija formuoja neigiamą visuomenės grupių santykių vaizdą ir sukuria pasikartojančias „progas“ konfliktams. Neapykantos incidentų klasifikacija yra problematiška, nes nemaža dalis incidentų gali būti mišrūs. J. Levino ir J. McDevitto (1993) tipologijos taikymas pažeidėjo ir aukos sąveikai analizuoti (taip pat ir kriminologijoje) yra kritikuotinas, nes neatsižvelgiama į emocinius incidentų aspektus. Pasak P. Igansko ir J. Levino (2015), emociniai pažeidėjai dažniausiai neturi tikslo kurstyti neapykantą, o yra *paprasti žmonės, kurie įžeidinėja tik esant tam tikroms gyvenimo aplinkybėms* (p. 50). Klasifikuojant incidentus yra svarbu vertinti visą incidento kontekstą, nes „lengvabūdiškas ir paprastas“ incidentų priskyrimas emociniam tipui sukuria prielaidas normalizuoti neapykantą ir pateisinti nusikaltimą. Tą atspindi ir tyrimo informantų įžvalgos: dėl rasinės ir etninės kilmės juos įžeidinėję asmenys nesuprato savo veiksmų

pasekmių, o jų pasiūlymus, pastabas ir komentarus patys informantai teisingai visuomenės normomis: *Kai tik susipažįstu su kuo nors, pirmas klausimas „iš kokios tu šalies?“, antras – „kiek laiko gyvensi Lietuvoje?“, trečias – „kada planuoji grįžti į savo šalį?“* (R10V, tyrėjo užrašai). Taip net paprastose kasdieninėse sąveikose imigrantams „parodoma jų vieta“. Kito Lietuvoje atlikto tyrimo duomenys rodo, kad tik penktadalis (20 proc.) pačių Lietuvos piliečių gali tiksliai apibrėžti savo teises, o dauguma (68 proc.) sutinka su teiginiu, kad *Lietuvoje visi žmonės yra lygūs, bet yra ir lygesnių už kitus*. Su teiginiu, kad *Lietuvoje visi žmonės gali apginti savo teises, jei jos buvo pažeistos*, sutinka tik trečdalis gyventojų (Žvinklienė ir kt. 2018). Tokios nuostatos atspindi cinišką vietinių gyventojų požiūrį į savo pačių socialinę aplinką ir generuoja nebaudžiamumo signalą potencialiems pažeidėjams. Jei patys Lietuvos piliečiai netiki, kad gali apginti savo teises, tai siunčia signalą ir pažeidėjams, kad savo teisių negalės apginti ir imigrantai ar kitų pažeidžiamų grupių asmenys. Taip sukuriama prielaidos neapykantai normalizuoti – nuo kultūriškai nejautrių žodinių pastabų (taip pat ir politikų kalbose), komentarų socialiniuose tinkluose iki grasinimų ginklu ir fiziniais išpuoliais.

Gauta 2020 07 08

Priimta 2020 10 15

Literatūra

1. Balsiūnaitė, I. 2017. „Neapykantos kalbos raiška Lietuvos interneto dienraščių publikacijose apie pabėgėlius“, *Žurnalistikos tyrimai* 11: 78–102.
2. Blažytė, G.; Pilinkaitė Sotirovič, V.; Žibas, K. 2016. „Visuomenės nuostatos apie socialines ir etnines grupes Lietuvoje: nepakantumo ir socialinės distancijos stebėseną“, iš *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita* (red. M. Taljūnaitė). Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 109–124.
3. Bonilla-Silva, E. 2014. *Racism Without Racists: Color-Blind Racism and the Persistence of Racial Inequality in the United States*. 4th edn. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
4. Čigrin, V. 2013. „Neapykantos nusikaltimai: aktualijos ir tendencijos“, iš *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* (9). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 73–91.
5. Embrick, D. G.; Henricks, K. 2015. ‘Intersections in Everyday Conversations. Racetalk, Classtalk, and Gendertalk in the Workplace’, in *Routledge International Handbook of Race, Class, and Gender*, ed. S. A. Jackson. London: Routledge, 44–58.
6. EMN. 2020. *Migracija skaičiais*. Prieiga per internetą: <https://123.emn.lt/apie-mus/> (žiūrėta 2020-09-07).
7. Frėjutė-Rakauskienė, M. 2015. „Etninių grupių, imigrantų ir LGBT žmonių reprezentacija Lietuvos interneto dienraščiuose“, iš *Nuomonės raiška Lietuvos internetinėje erdvėje: žmogaus teisės, etika ir teisinė praktika*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras.
8. Frėjutė-Rakauskienė, M. 2020. „Reali ar sukurta?: „pabėgėlių krizės“ vaizdavimas Lietuvos spaudos diskurse 2015–2017 metais“, *Informacijos mokslai* 88: 29–45.
9. Frėjutė-Rakauskienė, M.; Marcinkevičius, A.; Šliavaitė, K. 2016. „Etninių mažumų grupės Lietuvoje: demografinė kaita ir socialinė padėtis“, iš *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita* (red. M. Taljūnaitė). Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 85–108.
10. Hall, N.; Corb, A.; Giannasi, P.; Grieve, J. G. 2017. *The Routledge International Handbook on Hate Crime*. New York: Routledge.
11. Iganski, P. 2001. ‘Hate Crimes Hurt More’, *American Behavioral Scientist* 45: 626–638.
12. Iganski, P.; Levin, J. 2015. *Hate Crime: A Global Perspective*. New York, London: Palgrave.
13. Isokaitė, I. 2015. „Ekonominio nuosmukio poveikis neapykantos veikų tendencijoms“, *Teisė* 189–203.
14. Jacks, W.; Adler, J. R. 2015. ‘A Proposed Typology of Online Hate Crime’, *Open Access Journal of Forensic Psychology* 7: 64–89.
15. Jacobs, J. B. 1998. *Hate Crimes: Criminal Law & Identity Politics (Studies in Crime and Public Policy)*. New York: Oxford University Press.
16. Kasatkina, N.; Beresnevičiūtė, V. 2010. ‘Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector in Lithuania’, *Etniškumo studijos/Ethnicity Studies* 1–2: 7–25.
17. Labanauskas, L. 2019. *Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija.

18. Levin, J.; McDevitt, J. 1993. *Hate Crimes: The Rising Tide of Bigotry and Bloodshed*. New York: Springer Science+Business Media, LLC.
19. Lietuvos Respublikos lygių galimybių kontrolierius. 2020. *2019 m. veiklos ataskaita*. Vilnius: Lietuvos Respublikos lygių galimybių kontrolierius.
20. LSTC. 2020. *2019 m. Visuomenės nuostatų apklausos rezultatai: 2019 m. kovo 25 – balandžio 10 d. duomenys. Visuomenės nuostatų apklausos rezultatai: 2019 m. kovo 25 – balandžio 10 d. duomenys*. Prieiga per internetą: <https://www.ces.lt/veikla-2/ziniasklaidos-stebesena/visuomenes-nuomones-apklausa/> (žiūrėta 2020-09-07).
21. Migracijos departamentas. 2020. *Migracijos metraštis 2019*. Vilnius: Migracijos departamentas.
22. MIPEX. 2015. *Migration Integration Policy Index*. MIPEX.
23. OSCE. 2020. *ODHR Hate Crime Reporting – Lithuania*. Prieiga per internetą: <https://hatecrime.osce.org/lithuania> (žiūrėta 2020.09.07).
24. Perry, B. 2001. *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes*. New York, London: Routledge.
25. Scheff, T. J.; Retzinger, S. M. 1991. *Emotions and Violence: Shame and Rage in Destructive Conflicts*. Lincoln, NE: Lexington Books.
26. Silverman, D. 2011. *Doing Qualitative Research*. London: Sage.
27. Sipavičienė, A.; Gaidys, V.; Jeršovas, M. 2010. *Lietuvos gyventojų požiūris į imigraciją ir darbo imigrantus: tyrimo ataskaita*. Vilnius: TMO.
28. Statistikos Departamentas. 2020. *Tarptautinės migracijos šrautai / Rodiklių duomenų bazė*. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=7ae84706-e252-40de-85d8-35baecbbb038#> (žiūrėta 2020-09-07).
29. Taljūnaitė, M.; Labanauskas, L. 2009. *Lietuviai svetur: tautinio tapatumo išsaugojimas*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 162 p.
30. Venclauskas, L. 2010. “Who Rules the World?” – Case Study of Lithuanian and Latvian Press Articles, in *Regioninės studijos. Nr. 5: Baltic Region: Past and New Challenges*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 53–64.
31. VRM. 2019. *Baudžiamosios atsakomybės už neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas taikymo atvejų analizės ataskaita*. Vilnius: VRM.
32. Žmogaus teisių stebėjimo institutas. 2017. *Atsakas į neapykantos nusikaltimus: situacijos Lietuvoje apžvalga*. Vilnius: ŽTSI.
33. Žmogaus teisių stebėjimo institutas. 2020. *Žmogaus teisės Lietuvoje 2018–2019*. Vilnius: ŽTSI.
34. Žvinklienė, A.; Kublickienė, L.; Šėporaitytė-Vismantė, D.; Janušauskienė, D. 2018. *Patikėję demokratija: gyventojų nuostatos ir socialinė patirtis lygių galimybių užtikrinimo srityje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

LIUTAURAS LABANAUSKAS

Racially Motivated Hate Crimes and Incidents Against Immigrants in Lithuania

Summary

The article analyses the experiences of racially motivated hate incidents against immigrants in Lithuania, based on the data of a qualitative study. Interviews with informants in the study show that prejudice, verbal and physical violence incidents are an integral part of the daily lives of immigrants with visible ethnic and racial identities. Racist hate incidents make it possible to identify latent interactions between immigrants and local residents. Based on examples of hate incidents, the article critically analyses the typology of hate crimes by Levin and McDevitt (1993) and the limitations of its application in hate incident analysis.

Keywords: hate crimes, hate speech, incitement to hatred, racism, identity politics, migrants